

İNSAN VE TOPLUM
TAŞKÖPRİZÂDE'NİN AHLÂK VE
SİYASET DÜŞÜNCESİ

Mustakim Arıcı

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 2002 yılında mezun oldu. İslâm felsefesi alanındaki yüksek lisansını İbn Sînâ'nın Öğrencisi Behmen-yâr b. Merzuban ve Felsefesi başlıklı teziyle; 2005 yılında Marmara Üniversitesi'nde, Necmettin el-Kâtibî ve Metafizik Düşüncesi başlıklı doktora çalışmasını da 2011 yılında İstanbul Üniversitesi'nde tamamladı. Ekim 2012'de yardımcı doçent olarak atandığı İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Felsefesi Anabilim Dalı'nda bu görevine devam etmektedir.

İslam Ahlâk Düşüncesi Serisi (İLKE) İlim Kültür Eğitim Derneği ile İlmi Etüdler Derneği'nin (İLEM) ortaklaşa yürüttükleri İslam Ahlâk Düşüncesi Projesi kapsamında ortaya çıkan eserlerin yayımlandığı bir dizidir. Dizide İslam düşüncesinde felsefi ilimler ile dinî ilimlerin kesiştiği noktada yer alan ahlâk bahsini, farklı alanlar ve ekoller içerisinde tartışarak ele alan çalışmalara yer verilmektedir.

Dizide Yer Alan Diğer Kitaplar

Ahlâkın Temeli
İslam Ahlâk Literatürü: Ekoller ve Problemler
Ahlâk Felsefesinin Temel Problemleri: Seçme Metinler
İslam Düşüncesinde Ahlâkî Önergelerin Kaynağı
İslam Düşüncesinde Mizaç Teorileri
Fahredden er-Râzî'nin Gayeci Ahlâkı
Ahlâk-ı Adudiyye-Ebheri Şerhi
Ahlâk-ı Adudiyye-Kirmani Şerhi
Ahlâk-ı Adudiyye-Müellifi Meçhul Şerh
Ahlâk-ı Adudiyye-Melzemetü'l-Ahlâk
İslam Düşüncesinde Sevgi Teorileri
Ahlâk ve Müeyyide

Seride Yayımlanacak Kitaplar

İslam Düşüncesinde Vicdan
Dinî ve Felsefi Düşüncede Niyet
Ahlâk ve Başkası: Modern Felsefe ve İslam Düşüncesinde Öteki

İNSAN VE TOPLUM
TAŞKÖPRİZÂDE'NİN AHLÂK VE
SİYASET DÜŞÜNCEİ

Mustakim Arıcı

ilem
KİTAPLIĞI

YAYIN NO: 1493
İLEM Kitaplığı No: 18
İslam Ahlâk Düşüncesi No: 11
ISBN: 978-605-320-399-5
© 1. Basım, Nisan 2016

ilem
KİTAPLIĞI
ilem.org.tr

nobel
nobelyayin.com

İnsan ve Toplum: Taşköprüzâde'nin Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi Mustakim Arıcı

Copyright 2016, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Dizi Editörü: Ömer Türker

Yayıma Hazırlayan: Kübra Bilgin Tiryaki
Sayfa Tasarımı: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Kapak Tasarımı: Furkan Selçuk Ertaşgin
Kapak Görsel: © Gülseher Kahraman, "Beyazıt Camii ve Sahafılar"
Baskı ve Cilt: HTC Ofset Matbaa Yay. San. Dış Tic.Ltd.Şti Sertifika No.: 26291
Büyük Sanayi 1.Cad. Elif Sok. No 7/239 İskitler-ANKARA

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Arıcı, Mustakim.
İnsan ve Toplum: Taşköprüzâde'nin Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi / Mustakim Arıcı
1. Basım, XII+164, s., 165x240 mm
Kaynakça ve dizin var.
ISBN 978-605-320-399-5
1. Taşköprüzâde 2. Ahlâk 3. Siyaset

Genel Dağıtım: ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Sipariş: -siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65
e-satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
Bilgi: www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım: Alfa, Arasta, Final, Kıda ve Prefix

NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD ŞTİ.
Ankara Büro: Mithatpaşa Cad. No.: 74/4 Kızılay / ANKARA
Tel: 0312 418 20 10 Faks: 0312 418 30 20
Rasimpaşa Mah. Söğütluçayır Sok. No.: 16/21 Kat: 5
Kadıköy / İSTANBUL Tel / Faks: +90 (216) 449 20 01
nobel@nobelyayin.com - www.nobelyayin.com

www.nobelkitap.com

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	ix
ÖNSÖZ	xi

GİRİŞ

Onaltıncı Yüzyıl Osmanlı Ahlâk Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme	1
Taşköprüzâde Külliyyatı.....	11
<i>İlimlere Dair Eserleri</i>	12
<i>Ahlâk ve Siyasetle İlgili Eserleri</i>	15
<i>Dini İlimlerle İlgili Eserleri</i>	17
<i>Biyografik Eserleri</i>	18
<i>Diğer Eserleri</i>	19

BİRİNCİ BÖLÜM BİLGİ VE AHLÂK

İlim Ahlâkı	22
Pratik Felsefenin Bir Parçası Olarak Ahlâk.....	27
Fıkıh ve Ahlâk.....	28
Tasavvuf ve Ahlâk.....	30
Kelam ve Ahlâk	33
Edeb ve Ahlâk.....	34
Fizyonomi, Astroloji, Okült İlimler ve Ahlâk	37

İKİNCİ BÖLÜM AHLÂK VE İNSAN

Ahlâkî Eylemin Kelamî Temeli Olarak İrade Özgürlüğü.....	45
Ahlâkî Eylemin Felsefî ve Psikolojik Kökeni Olarak Nefis.....	48
Psikolojik Durumlar ve Huyların Kaynağı	57
<i>Psikolojik Durumlar ve Nitelikler</i>	58
<i>Huyların Kaynağı ve Değişebilirliği Problemi</i>	63
Yetkinleşme ve Erdem Sorunu	69
Erdemli Olma Mücadelesi ve Riyâzet.....	83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM TOPLUM VE SİYASET

Siyaset Araştırması Hakkında	91
<i>Pratik Felsefe ve Siyaset</i>	93
<i>Siyaseti Tamamlayan İlimler</i>	97
<i>Toplum ve Siyaset Araştırmasının Kavramsal Alt Yapısı</i>	101
Toplum, Meslekler ve Ekonomi.....	104
Siyaset ve Düzen Arayışı.....	111
Erdemli Ülke.....	115
Devlet Başkanı ve Hükümet Etme	120
<i>Başkanlık Modelleri ve İdeal Başkan</i>	121
<i>Başkanın Yönetimi ve Siyasete Dair Hükümler</i>	127
<i>Düzeni Tehdit Eden Unsurlar ve Yaptırımlar</i>	137
SONUÇ	143
KAYNAKÇA	149
İSİM DİZİNİ	161
KAVRAM DİZİNİ	164

Bibliyografya Kısaltmaları

B. D. K.	: Beyazıt Devlet Kütüphanesi
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
İ. Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
İSAM Yayınları	: İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları
İÜİFD	: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
K. K.	: Köprülü Kütüphanesi
M. E. B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
M. Ü.	: Marmara Üniversitesi
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
S. K.	: Süleymaniye Kütüphanesi
TALİD	: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TYEKBY	: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları

Şema ve Tablolar

ŞEMALAR

Şema 1 : <i>Miftâhu's-sa'âde</i> 'deki ilimler tasnifi.....	27
Şema 2 : Taşköprizâde'ye göre nitelik arazı ve türleri.....	59
Şema 3 : Taşköprizâde'ye göre insan fiilleri ve türleri.....	62
Şema 4 : Kökenleri itibariyle erdemsizlikler/nefsânî hastalıklar.....	81
Şema 5 : <i>Miftâhu's-sa'âde</i> ve <i>Medînetü'l-ulûm</i> 'daki pratik felsefe tasnifi.....	97
Şema 6 : Taşköprizâde'ye göre bedenî ilimler.....	101
Şema 7 : Taşköprizâde'ye göre toplum ve ülke türleri.....	119

TABLolar

Tablo 1: <i>Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye</i> 'de temel erdemler ve erdemsizlikler.....	75
Tablo 2: <i>Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye</i> 'de hikmetin ikincil erdemleri ve erdemsizlikleri.....	76
Tablo 3: <i>Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye</i> 'de şecaatin ikincil erdemleri ve erdemsizlikleri.....	77
Tablo 4: <i>Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye</i> 'de iffetin ikincil erdemleri ve erdemsizlikleri.....	78
Tablo 5: <i>Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye</i> 'de cömertliğin alt erdemleri ve erdemsizlikleri.....	110

Takdim

Ahlâk alanı geniş bir ilimler ağını ilgilendirmektedir. Bizatihi pratiğe dönük sonuçlar vermesi her an ortaya çıkan eylemlerle onu ilişkili kılarken, yapılacak eylemin bilgisi ve ona dair meselelere dönük düşünce üretimi ise teorik olan yöne işaret eder. Pek çok alanı ilgilendirmesi ve insan eylemleriyle olan irtibatı sebebiyle ahlâk disiplini, derinlemesine incelenmeyi hak etmektedir. Bugüne dair düşünce üretecek bizlerin sahih bir birikimi tesis edebilmemiz ise öncelikle İslam düşüncesi içerisindeki ahlâkı tüm yönleriyle bilmemizi gerekmektedir.

Bu amaca binaen 2013 yılından itibaren bünyesinde yer alan kurumlara strateji ve politika üreten bir kurum olan İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği ve İlmi Etüdler Derneği (İLEM) olarak İslam Ahlâk Düşüncesi Projesi'ni başlattık. 2016 yılı itibariyle dördüncü yılını tamamlayacak olan projede çok sayıda faaliyet ve yayın gerçekleştirildi. Geniş katılıma açık olan Ahlâkın Temeli ve Ahlâki Müeyyide Üzerine Konuşmalar Dizisi'nde alana dair önemli sorunlar masaya yatırıldı. İslam ahlâk düşüncesinin temel özellikleri, ahlâki önermelerin kaynağı ve İslam düşüncesinde ortaya çıkmış mizaç teorileri hakkında nitelikli sunumların yapıldığı yuvarlak masa toplantıları düzenledik. Bunun dışında daha özel konular üzerine çalıştaylar gerçekleştirdik. Böylece alanın daha önce üzerinde durulmayan meselelerine dair nitelikli katkılar ortaya çıktı. Konuşmalarda ve yuvarlak masa toplantılarında yapılan sunumlar projede yer alan akademisyenler tarafından makaleye dönüştürülerek kitaplarda yayımlandı. Ayrıca müteahhir dönem ahlâk düşüncesini takip etmek adına büyük bir kıymeti haiz olan *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye* geleneğini takip edebileceğimiz yedi ayrı şerhi proje içerisinde yayımladık. Böylelikle ilgili literatürü takip etmek isteyen araştırmacıların istifadesine sunmuş olduk. Öte yandan proje kapsamında miladi 8. yüzyıldan 19. yüzyıla gelinceye kadar ahlâk alanında yer alan yazma eserlerin tamamının kataloglamasını yaptırarak. Bu önemli çalışma ile ahlâk alanına dair tüm birikimi bir arada görme imkanına kavuştuk. Bir hafıza tazeleme olarak da görülebilecek bu çalışma ile ahlâka dair yapılacak yeni araştırmalara ciddi bir ivme kazandırmış olduk.

Elinizde bulunan İnsan ve Toplum: Taşköprizâde'nin Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi adlı telif eser, ahlâk alanında önemli eserler kaleme almış olan Taşköprizâde'nin ahlâk ve siyasete dair yaklaşımlarını ayrıntılı olarak incelemektedir. Ahlâk-ı Adudiyye şerhlerinden birinin müellifi olan Taşköprizâde'nin yaklaşımını incelemesinin yanısıra eser, projede yer alan diğer Ahlâk-ı Adudiyye şerhleriyle olan irtibatı göstermesi açısından önemli bir rol ifa etmekte.

Bu vesileyle kitabın müellifi Mustakim Arıcı'yı, proje koordinatörü Ömer Türker'i ve kitabı yayıma hazırlayan Kübra Bilgin Tiryaki'yi verdikleri emeklerden ötürü tebrik ediyorum. İLKE ve İLEM olarak yürüttüğümüz bu projenin nitelikli çalışmalara vesile olmasını temenni ediyorum.

Dr. Lütfi Sunar
İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği
Yürütme Kurulu Başkan

Önsöz

Türkçe literatürde Osmanlı düşünce tarihi ve Osmanlı bilginleri üzerine yapılan neşir, çeviri, telif ve tez türü çalışmalar, sahayı bilen araştırmacıların vâkıf olduğu üzere gerek niceliksel ve gerek niteliksel olarak büyük bir ilim ve fikir mirasını anlama ve tahlil etme noktasında istenilen seviyede değildir. Buna karşın ümit verici bir merhaleye gelindiğini, Osmanlı ilim ve fikir hayatına, bu mirasın önemli temsilcilerine yönelik teccüssün arttığını gözlemek mümkündür. 16. yüzyıl en iyi temsil eden âlimlerden biri olduğu gibi genel olarak Osmanlı ilim ve fikir mirasının önde gelen isimlerinden olan Taşköprizâde Ahmed Efendi ve eserlerine yönelik ilgiyi de bu kapsama dâhil edebiliriz. Taşköprizâde'nin çoğu yazma halinde olan eserlerinin önemli bir kısmının bir proje kapsamında yakın bir zaman içinde neşredilecek olması, ayrıca bu yıl içerisinde Taşköprizâde hakkında uluslararası bir sempozyumun yapılacak olması bu ilginin çok güçlü tezahürleridir.

Osmanlı âlimlerinin biyografilerine dair kaleme aldığı alandaki eşsiz eseri, ilimlere dair metinleri, dinî ve felsefî ilimlerin birçok şubesindeki çalışmaları Taşköprizâde'yi müstesna bir konuma oturtmaktadır. Taşköprizâde'nin ahlâk ve siyasete dair görüşleri ayrıca merak konusu olan bir inceleme alanıdır. Onun ahlâk ve siyasetle ilgili müstakil olarak kaleme aldığı metinleri, ilimlere dair eserleri ve diğer sahalarda yazdığı eserleri ahlâk ve siyasetle alakalı düşüncelerini okuyacağımız kaynaklardır. Taşköprizâde'nin pratik felsefe üzerine yazdığı bir şerhi çalışmakla başlayan ilgim onun diğer iki risalesinin tahkik ve çevirisi ile devam etti. Biri yayınlanan ve diğer ikisi yayına hazırlanan bu metinler ve müellifin diğer birçok eserinden hareketle hazırlanan bu çalışma Osmanlı düşünce tarihi literatürüne ve Taşköprizâde araştırmalarına mütevazı bir katkı sunmaya taliptir.

Bu çalışmada Taşköprizâde'nin bilhassa ahlâk ve siyasete dair metinlerini yaşadığı dönem içerisinde anlamlı bir yere oturtabilmek için 16. yüzyıl Osmanlı ahlâk literatürü hakkında bir tasvir sunmayı, müellifin çalışmada kullandığımız me-

tinlerini tanıtmayı gerekli gördük ve bunu bir literatür araştırması mahiyetindeki giriş bölümüyle somutlaştırdık. Çalışmanın omurgasını oluşturan üç bölümde ise Taşköprizâde'nin ahlâk ve siyasete dair görüşlerini olabildiğince geniş bir zaviyeden ele almaya çalıştık. Zira onun çok yönlü ilgileri böyle bir perspektifi zorunlu kılmaktaydı. Böylelikle metnin ahlâkla ilgili ilk iki bölümünde felsefenin yanında fıkıh, kelam, tasavvuf ve hatta ahlâk çalışmalarında pek dikkate alınmayan ilimlerin problemleri de tartışmaya dâhil edildi. Bununla birlikte müellifin ahlâkta felsefi ve tasavvufi neşvesinin çok daha bariz olduğunu söylemeliyiz. Taşköprizâde'nin birçok kaynaktan beslenmesi genel olarak siyaset sahasındaki görüşleri için de geçerlidir. Felsefe, siyasetnâme, kelam, siyasetü'ş-şer'iyeye ve kısmen de olsa tasavvuf literatürünün bir hamulesi olan siyasetle ilgili görüşlerini üçüncü bölümde ele aldık. Her üç bölümde müellifin görüşlerinin kaynaklarına ulaşmayı, yer yer bunlara atıf yapmayı ve bu şekilde bir âlim üzerinden İslâm düşünce tarihindeki sürekliliği göstermeyi amaçladık. Öte yandan belli problemler çerçevesinde Taşköprizâde'nin yaşadığı 16. yüzyıl Osmanlı ilim ve kültür hayatının başat isimlerine de temas etmeyi uygun gördük. Bu yaklaşımın okuyucuya mukayese yapma imkânı vereceğini ve müellifimizle bu isimlerin ortak bir terminolojiyi ve dili kullandıklarını görme fırsatı sunacağını düşündük.

Bu çalışmanın İLEM (İlmi Etüdler Derneği) ve İLKE (İlim Kültür Eğitim Derneği) tarafından 2013 yılı itibariyle başlatılan "İslâm Ahlâk Düşüncesi Projesi" kapsamına alınmasından editöryal okumaya kadarki süreçlerini yönlendiren değerli hocam Doç. Dr. Ömer Türker'e, bu süreci titiz bir şekilde takip ederek yoğun bir mesai harcayan ve metnin tümünü okuyan Kübra Bilgin Tiryaki'ye şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca bu projeye destek sağlayan İLEM ve İLKE'nin kıymetli yöneticilerine ve özellikle Doç. Dr. Lütfi Sunar beyefendiye teşekkür ediyorum. Taşköprizâde araştırmalarına yönelmemde teşvikleri olan muhterem hocam Prof. Dr. İhsan Fazlıgolu'na, Taşköprizâde'nin muhtelif metinlerini ve bazı ikincil kaynakları benimle paylaşan Yrd. Doç. Dr. Ahmet Süruri'ye, Yrd. Doç. Dr. İbrahim Halil Üçer'e, Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman Atçıl'a ve doktora öğrencisi Ahmet Tahir Nur'a minnettarım. Hazırlamış olduğu minyatürü çalışmamızın kapağında kullanmak için izin veren Gülseher Kahraman'a ve yayında emeği geçen Nobel Akademik Yayıncılık çalışanlarına da teşekkür ediyorum.

Mustakim Arıcı

10 Nisan 2016

Zeynep Kamil / Üsküdar

Giriş:

Onaltıncı Yüzyıl Osmanlı Ahlâk Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme

Herhangi bir dönemin ahlâk zihniyetinin hakkıyla değerlendirilebilmesi için dünya görüşünün bir yansıması olarak ahlâkı sadece belli bazı metinlerde aramak ve bu metinler ile sınırlı kalmak yeterli olmaz. Elbette ki bu durum 16. yüzyıl Osmanlı toplumunun ahlâk tasavvuru için de geçerlidir. Bu bağlamda belki de isabetli tespitler yapabilmenin dayandığı en önemli kaynakların başında arşiv belgelerinin geldiğini söyleyebiliriz.¹ Fetva mecmuaları, kanunnâmeler ve adaletnâmelerde genel ahlâk anlayışına dair izleri bulmak mümkün olduğu için bunlar da bir başka kaynak olarak sayılabilir.² Dönemde yaşanan siyasal ve toplumsal olaylara halkın nasıl baktığı, halkın muhayyilesinde oluşan imgelerin neler olduğu bizatihi önemlidir. Bu anlamda sözlü kültüre dair kaynaklar, atasözleri ve deyimler ahlâk çalışmaları için başlı başına bir kaynak hüviyetindedir. Ayrıca edebiyattaki pek çok tür yazıldıkları dönemin ahlâk anlayışına tercüman olur. Mesela bir tür olarak hicviyeler, tek başına yazıldıkları dönemin gelişmelerine belli oranda ışık tutan kaynaklardır. Şair tezkirelerinin bahsedilen mesele hakkında tahmin edilemeyecek kadar zengin veriler içerdiğini de ekleyelim. Bu literatürde padişahlara ve saray erkanına düzülen methiyeler ve patronaj ilişkilerinden şairlerin çekişmelerine kadar farklı temalar üzerinden dönemin ahlâk tasavvuru hakkında birtakım sonuçlara varabilmek mümkündür.³ Tarihî, destanî ve menkabevî metinler ve bunların çevirileri de ahlâk tasavvuru açısından dikkate şayan kaynaklardır. Ahlâki dersler çıkarılması ve ahlâki öğütlere yer vermesi bakımından edebiyat sahasındaki mümtaz bir tür de hikâyelerdir. Divanlar, kasideler, muammalar ve diğer nazım türündeki eserler ile bunların şerh ve çevirileri de dikkate alınması gereken kaynaklardır.⁴ Tarihçilerin kaleme aldığı

1 Ahmet Tabakoğlu, Sabri Ülgener'in *İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri* başlıklı eserinin, yazarın da itiraf ettiği gibi belgelere dayalı olmamasına işaret etmekte, divanlar ve ahlâk metinlerinden hareketle yaptığı spekülâtif yorumlar sebebiyle onu eleştirmektedir. Bkz. Ahmet Tabakoğlu, "İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri", s. 454.

2 Adaletnâmelerle ilgili bir tahlil için bkz. Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, s. 324-328.

3 Bilhassa 16. yüzyıl tezkireleri hakkında bir değerlendirme için bkz. Halil İnalçık, *Şair ve Patron*, s. 41-71.

4 Edebi türler ile bu türlerdeki örneklerin şerh ve çevirileri hakkında kapsamlı ve titiz bir çalışma için bkz. Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, I-II.

kronikler esasen devletin resmi tarihini ortaya koymayı hedeflese de bu metinler saray çevresinin ilişki tarzları ve saray içi dengeler, diplomatik teamüller ve diplomasi âdâbı gibi bağlamlar üzerinden ahlâk zihniyetini çözümlemeye yardımcı olabilir. Tabakat metinleri ve muhtelif ilimlerde yazılan eserlerde bulunan notlar ve bazen suskunluklar dahi ulema ilişki ağlarını ve kümelenmelerini, bu ilişkilerde etkin olan insani faktörleri okumaya yardımcı olmaktadır. Sadece Taşköprüzâde'nin *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye*'si ve zeyilleri bu gözle okunduğunda bile ahlâk tasavvurunun akislerine dair çok şey bulunabilir. Öte yandan kendi içinde alternatifler barındıran tıp sahasına temas etmeden geçmek doğru olmaz. Sözgelimi dârüşşifâlar ve tıp medreselerinde öğretilen akademik tıbbın bazı meseleleri özellikle teorik ahlâka dair önemli bir malzeme sunar. Genel anlamda ihmal edilmiş bir miras olan gizli ilimler literatürü ahlâk zihniyetini çözümde de dikkate alınmalıdır. Ve tabi ki bütün bir tasavvuf literatürü de doğrudan ahlâk zihniyetini anlamayı sağlayan bir kaynak konumundadır. Saydığımız bu farklı kaynakların yanında dinî ilimlerde yazılan metinler ve benzerleri dönemin ahlâk zihniyetini aydınlatmada çok önemli veriler sunar ve ideal anlamda bir tahlil, bu kaynak çeşitliliğini görmeye ve bunlara vakıf olmaya bağlıdır. Bu sayılan kaynak türlerinin çoğu doğrudan ahlâk literatürü içinde yer almasa da dolaylı olarak ahlâk zihniyetini aydınlatmaya katkı sağlar. Öyleyse bu durumda “Osmanlı ahlâk düşüncesi ve 16. yüzyıldaki literatür neye karşılık gelir?” sorusuyla başlamak yerinde olur.

(i) 16. yüzyıl Osmanlı ahlâk düşüncesi ve literatürü derken ahlâk kavramıyla ne kastettiğimizi açıklayarak başlayabiliriz. Ahlâk, kavramsal olarak Yunanca'daki “etik”e ve bir ilim olarak da pratik felsefenin bir şubesine tekabül etmekle birlikte İslâm ve Osmanlı kültüründe ahlâk, bu karşılıkların çok daha ötesinde bir anlama sahiptir.⁵ Ahlâk, en başta felsefî ahlâkın⁶ yanında hikemiyât türünü,⁷

5 Bursalı Mehmed Tahir *Ahlâk Kitaplarımız* adlı kısa eserinde ahlâka geniş bir zaviyeden bakmış ve farklı içerik ve türlerde yazılmış ahlâk metinlerine dair bir literatür oluşturmuştur. Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Ahlâk Kitaplarımız*. Mehmet Ali Aynî'nin 1939'da basılan *Türk Ahlâkçıları* adlı eseri de bu yaklaşımı sürdüren çalışmalardan biridir. Aynî, farklı türdeki ahlâk metinlerine ve müelliflerine on kişi ve eser üzerinden bakar. Bkz. Aynî, *Türk Ahlâkçıları*. Agâh Sırrı Levend “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız” başlıklı makalesinde ahlâkı aynı şekilde geniş bir literatürün karşılığında ele almıştır. Agâh Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, s. 89-115. Batılı araştırmacılar arasında da ahlâk düşüncesinin daha kapsamlı bir literatürde aranması gerektiğini düşünenler vardır. Mesela Carra de Vaux, *Encyclopaedia of Islam*'ın ilk neşrindeki “Ahlâk” maddesinde İslâmî literatürde ahlâkın şiir, atasözü, fabl şeklindeki edebî türlerde, Kur'an ve tefsirler, fıkah metinleri, tarih metinleri ve menâkıbnâme gibi birbirinden farklı eserlerde karşılığının olduğunu dile getirmiştir. Buna karşılık yazara göre ahlâk felsefesi bu sayılan literatürden farklı, müstakil bir alan olarak değerlendirilmelidir. Carra de Vaux, “Ahlâk”, I, s. 231-233. George Hourani de felsefî ve kelâmî ahlâkın yanında nasları ve naslar etrafında oluşan yorum geleneğini, siyasetnâme ve nasihatnâme literatürünü de İslâm ahlâk düşüncesi kapsamında saymıştır. Bkz. Hourani, *Reason and Tradition in Islamic Ethics*, s. 15-21.

6 Felsefî ahlâk ifadesi her ne kadar modern bir tabir olsa da bu terimi öncelikle kullananlar vardır. Mesela Fahreddin er-Râzî ahlâkın burhânî ve yakînî yöneme göre (*ale'l-menheci'l-burhâniyyi'l-yakîni*) ele alınmasıyla felsefî ahlâkı kastetmektedir. Fahreddin er-Râzî, *en-Nefs ve'r-rûh ve şerhu kuvâhumâ*, s. 26. Terimin modern anlamdaki ilk kullanımları için bkz. Hümeýra Özturan, “İslâm Ahlâk Düşüncesi Çalışmalarının Dünü ve Bugününe Dair Bir İnceleme”, s. 1-4.

7 Bu türün İslâm öncesi kaynakları, çevirileri ve İslâm dönemindeki örnekleri için bkz. Eşref Altaş, “Hikemiyât Literatürü ve Ahlâk”, s. 105-106.

fıkıh,⁸ kelâm ve tasavvuf sahalarındaki ahlâk anlayışı⁹ ile edebî sahayı da içine alır. Osmanlı ahlâk literatüründe ve özeld 16. yüzyıl ahlâk metinlerinde İslâm ahlâk mirasının bahsedilen bu unsurların tümünün temsil edildiğini söyleyebiliriz. İfade ettiğimiz üzere ideal anlamda dönemin ahlâk düşüncesini ve zihniyetini ortaya koymak ve doğru tespitler yapabilmek burada tadad edilen türler ile yukarıda sayılan sahalanın tümündeki mirası kuşatmaya bağlıdır. Fakat biz bu kısa başlıkta tam olarak yüzyılın ahlâk zihniyetini çözümlenmeyi değil, başlıkta da vurguladığımız gibi ahlâk literatürünün birincil kaynaklarını değerlendirmeyi hedefliyoruz. Bu sebeple değerlendirmemizi daha sınırlı bir alan üzerinden yapmamızda bir mahzur yoktur. Bu başlık altındaki tahlillerimizde arşiv belgeleri, tezkireler ve kronikler gibi ahlâk literatürünü dolaylı olarak ilgilendiren eserlere temas etmeyip konuyu ağırlıklı olarak *Ahlâk-ı Âlâî* gibi felsefe metinleri ve edebî formdaki ahlâk eserleri ile sınırladık. Sayılan metinlere ilaveten kısmen de olsa tasavvufî metinlere işaret edeceğiz. Dolayısıyla bu haliyle bile karşımızda hayli hacimli bir kaynak havuzunun olduğunu hatırlatmalıyız.

(ii) 14. ve 15. yüzyıllarda ahlâk ve siyaset alanlarında Cemâleddin Aksarâyî'nin (ö. 791/1389) *Ahlâk-ı Cemâli'si*, Ahmed b. Hüsamüddin el-Amâsî'nin (ö. 1406'dan sonra) *Ahlâk-ı Nâsirî* formatındaki Türkçe eseri *Mir'âtü'l-mülûk*'u gibi birtakım metinler yazılmış, *Kelile ve Dimne*, *Merzûbânnâme* ve *Kâbusnâme* gibi bazı Arapça ve Farsça metinler Türkçeye çevrilmiştir. Bununla birlikte ahlâk metinlerine yönelik ilgi 16. yüzyılda artarak devam etmiştir.

Kanaatimizce mezkûr artışın bazı sebepleri vardır. İlk faktör olarak devletin sınırlarının genişlemesinden bahsedebiliriz. Zira Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılda yayıldığı coğrafya itibarıyla birbirinden farklı alt kültürleri uhdesine almasının birçok sahada tezahürlerini görmek mümkündür. Esasen Osmanlı Devleti, zaten

8 Temizlik, ibadet ve muamelat gibi daha ziyade *fikhî* konuları kapsamına alan ve hadis kaynaklarına dayanan fikhî bir edep literatürü mevcuttur. Mesela Ebü'n-Nasr et-Tabersî'nin (ö. 548/1154) *Mekârimü'l-ahlâk* adlı eseri Hz. Peygamber'i hayatın bütün alanlarıyla ilgili ideal örnek olarak tasvir etmesinin yanında özellikle fikhî âdâb konularını merkeze alan bir eserdir. Ebü'n-Nasr et-Tabersî, *Mekârimü'l-ahlâk*. Bu literatüre dair bir diğer örnek Alâüddin Çelebi Ali b. Hüseyin el-Amâsî'nin (ö. 875/1470) *Tâcü'l-edebe* adlı Türkçe eseridir. Müellif bu eserde temizlik ve ibadet âdâbı, yeme-içme âdâbı, eğitim ve terbiye âdâbı gibi ilmihal meselelerini ele almaktadır. Bu literatürün önemli bir özelliği ilerki yüzyıllarda ortaya çıkacak olan ilmihal yazımına kaynaklık etmesidir. el-Amâsî, *Tâcü'l-edebe*, S. K., Yazmabağışlar, nr. 2476, vr. 1b-62b.

9 "Sûfî ahlâk" ya da "tasavvufî ahlâk" tabiri literatürde yaygın olsa da tasavvufun ahlâk teorilerine dair modern çalışmalardaki yeri esasen oldukça muğlaktır. Sûfî ahlâk terimini ilk kullananlardan biri 1908-1927 yılları arasında telif edilen *Encyclopaedia of Religion and Ethics*'teki ilgili maddenin yazarı T. J. De Boer'dur. Bkz. De Boer, "Ethics and Morality (Muslim)", V, 501-513. Fakat daha sonraki çalışmaların önemli bir kısmı tasavvufî ahlâkı ya dikkate almamış ya da müphem bir saha gibi addederek farklı literatürlerin altına serpiştirmiştir. İlkine Hourani'yi, ikinciye de Macid Fahri'yi örnek vermek mümkündür. Bkz. Hourani, *Reason and Tradition in Islamic Ethics*, s. 15-21; Macid Fahri, *İslam Ahlâk Teorileri*, s. 26. Bununla birlikte tasavvufî ahlâka müstakil bir alan açan araştırmacılar da olmuştur.

kurulduğu coğrafya itibariyle Selçuklu ilmî mirasını ve ulemâ hareketliliği sayesinde de İlhanlı ve Memlük ilmî mirasını tanımaktaydı. Fakat Yavuz Sultan Selim zamanındaki genişleme ilmî mirası daha yakından görmeyi sağlamış ve alımlamayı hızlandırmıştır. Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılda Arap coğrafyasının büyük bir kısmını hükümler altına almasının neticesinde bu topraklardaki ilmî ve fikrî miras daha yakından tanınmış, bu durum Arap coğrafyası ile Anadolu arasındaki ulema hareketliliği sayesinde bir çok sahadaki metinlerin intikaline önemli oranda etki etmiştir. Böylelikle Türkçe konuşulan bölgelerde tedavülde olmayan Arapça metinler yayılma imkânı bulmuştur.¹⁰ Büyük bir kısmı aynı zamanda bir ahlâk eseri olan siyaset metinleri için makbul olan bu tespit başka ahlâk metinleri için de geçerlidir.

Öte yandan bu yüzyıldaki Osmanlı-Safevî çekişmesi İslâm öncesi ve sonrası İran kültürünün izlerini taşıyan metinlere yönelik ilginin artmasında da etkili olmalıdır. Bununla bağlantılı olarak Osmanlı'nın siyasi elitlerinin ve onlara metin takdim eden âlim ve ediplerin Safevîlere karşı Osmanlı'yı İran'ın kültürel mirasında da iddia sahibi yapma arzusu gibi psiko-politik bir saiki göz önünde bulundurmalıyız. Özellikle bu yüzyılda Abbâsiler döneminde Arapça'ya çevrilen metinlere ve Selçuklu dönemlerinde yazılmış Farsça metinlere çok daha yoğun bir ilgi duyulması buna delalet eden bir veri olarak görülebilir. Her ne kadar *Merzûbânnâme* ve *Kâbüsnâme* gibi Farsça metinler 14. ve 15. yüzyılda Anadolu'da takip edilse ve Türkçe'ye çevrilse de gerek bu eserlere ve gerek başka metinlere yönelik teveccüh bir sonraki asırda daha da artmıştır. Bunlardan başka yüzyıllar önce yazılmış birçok metnin ilk kez bu yüzyılda Türkçe'ye çevrilmesi de dikkat çekicidir. Mesela Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) Farsça *Nasihatü'l-mülûk*'unun ilk kez 16. yüzyılda Türkçe'ye çevrilmesi ve bu yüzyılda altı çevirisinin yapılması kayda değerdir.¹¹ Aynı şekilde Ali b. Şihâbüddin b. Muhammed el-Hemedânî'nin (ö. 786/1385) Farsça *Zehîretü'l-mülûk* adlı tasavvufî mahiyetteki ahlâk ve siyaset metninin ilk kez 16. yüzyılın ikinci yarısında çevrilmesine ve bu yarım yüzyılda üç farklı çevirisinin olmasına¹² temas edilebilir. Bir başka örnek *Kelîle ve Dimne*'nin, Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî (ö. 910/1504-1505) tarafından *Envâr-ı Süheylî* adıyla Farsça'ya çevrilmiş şeklinin tercümesi olan Alâeddin Ali Çelebi'nin (ö. 950/1543) *Hümâyunnâme*'sidir. Bu eser edebî değer ve muhteviyat bakımından Farsça aslını çok aşmış bir eserdir. Ali Çelebi'nin Kanûnî Sultan Süleyman'a sunduğu *Hümâyunnâme* hükümdarda büyük bir hayranlık uyandırmıştır.¹³ Bunlardan başka 15. yüzyılda ya da 16. yüzyılın başlarında yaşayıp da Farsça ahlâk

10 Hüseyin Yılmaz, *The Sultan and the Sultanate*, s. 63-64.

11 Sadık Yazar, "Gazzâlî'nin XIII-XIX. Yüzyıllar Arasında Batı Türkçesinde Tercüme Edilen Eserleri", s. 116-124.

12 Necdet Yılmaz, "Zahîretü'l-mülûk", Seyyid Ali Hemedânî, *Zahîretü'l-mülûk*, s. 25-26.

13 Ömer Faruk Akın, "Alâeddin Ali Çelebi", s. 317.

metni yazan âlimlerin eserlerine Osmanlı'da büyük bir ilgi duyulmuş, bu eserler kısa zamanda Osmanlı coğrafasında ve bilhassa payitahtta yaygınlık kazanmıştır. Örneğin Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin Sultan Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebü'l-Muhsin Mirza adına yazdığı Farsça *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin ilk Türkçe çevirisi 16. yüzyılın ikinci yarısında yapılmıştır.¹⁴ Bu durum Osmanlı'da büyük bir rağbet gören ve çok sayıda nüshası Osmanlı kütüphanelerinde bulunan Celâleddin ed-Devvânî'nin (ö. 908/1502) *Ahlâk-ı Celâlî*'si için de geçerlidir.

Bu yüzyıla ilgili son olarak Yunan felsefesi ve özellikle de Aristoteles etkisine temas etmek istiyoruz. İslâm kaynaklarındaki bilgi Aristoteles imajı¹⁵ Osmanlı döneminde yazılan muhtelif metinlerde de karşımıza çıkar.¹⁶ Böyle bir Aristoteles imajının oluşmasında bugün ona aidiyeti kesin kabul gören metinler kadar ona ait olmayan bazı eserlerin de büyük etkisi olmuştur. Hatta belki de Osmanlı siyaset ve ahlâk düşüncesi özelinde "Aristoteles'e ait olmayan *Sırru'l-esrâr* ya da *es-Siyâse fi tedbiri'r-riyâse*¹⁷ ona ait olan metinlerden daha büyük bir etki yapmıştır" demek mümkündür. Osmanlı ulemâsının *Nikomakhos*'taki ahlâk felsefesini İslâm filozoflarının metinleri üzerinden tanımasına rağmen onların *Nikomakhos*'a doğrudan bir atfına rastlamak hemen hemen imkânsızdır. Buna karşılık *Sırru'l-esrâr*'ın Osmanlı kütüphanelerindeki Arapça nüshaları ve eserin Türkçe çevirilerinin yanında bilhassa firâset ilmi hakkındaki bölümleri onlarca metinde iktibas edilmiş ve Aristo'ya referans yapılmıştır. *Sırru'l-esrâr*, nasihatnâme-siyasetnâme, âdâb, tarih-tabakât, pratik felsefe, şer'î siyaset ve tasavvufî siyaset gibi İslâm siyaset düşüncesinin kaynaklarını oluşturan pek çok türdeki esere kaynaklık etmiştir.¹⁸ *Sırru'l-esrâr*'ın onaltıncı yüzyıl Osmanlı ahlâk literatürüne olan etkisi de bu kollar üzerinden görülür. Ayrıca *Sırru'l-esrâr*'ın belli bölümlerini onaltıncı yüzyıl Osmanlı âlimi ve Sultan III. Mehmed'in hocası Akhisarî Nevâlî Nasûh Efendi (ö. 1003/1594) Türkçe'ye çevirip Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'ya ithaf etmiştir.¹⁹ Fakat bize göre eserin

14 Metnin bu ve diğer çevirilerine aşağıda temas edilecektir.

15 Bu imaj için bkz. Mahmut Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, s. 63-66.

16 Muslihuddin Lârî, *Mir'âtü'l-edvâr ve mirkâtü'l-ahbâr*, S. K., Ayasofya, nr. 3085, vr. 48a-b; Taşkoprîzâde, *Nevâdirü'l-ahbâr*, B. D. K., Veliyyüddin, nr. 2458, vr. 48a-52a.

17 *Sırrü'l-esrâr* Yuhannâ b. Bitrik (ö. 200/815 [?]) tarafından Arapça'ya tercüme edilmiştir. *Kitâbü's-Siyâse fi tedbiri'r-riyâse* olarak da bilinen bu eser İslâm döneminde yazılan birçok metnin de esasını oluşturmuştur. Mahmut Kaya'ya göre *Sırrü'l-esrâr* Yunanca bir kaynağa dayansa bile elimizdeki metin Yuhannâ b. Bitrik'in elinden çıkmıştır. Bkz. Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, s. 296.

18 İlker Kömbe, *Adalet Dairesinin Teşekkülü ve Temel Kavramları*, s. 154-155.

19 Metin için bkz. Nevâlî, *Terceme-i Nesâih-i Aristûtâlis*, S. K., Hafidedefendi, nr. 253, vr. 1a, 2b-3b. Hüseyin Yılmaz bu eserin *Ferruhnâme* adı altında çevrildiğini söyler. Bkz. Yılmaz, *The Sultan and the Sultanate*, s. 60. Hâlbuki *Ferruhnâme*, *Ahlâk-ı Nevâlî* olarak bilinen müellifin başka bir eserine verilen bir addır. Bkz. Nevâlî, *Ferruhnâme*, S. K., Hamidiye, nr. 174, vr. 5a, 8a. Başka bir nüshada şöyle bir kayıt vardır: "Kitâb-ı Ahlâk-ı Nevâlî Terceme-i Ahlâk-ı Celâlî müsemmâ bi-Ferruhnâme", Bkz. Nevâlî, *Ferruhnâme*, Nuruosmaniye, nr. 4088, vr. 1a.

etkisini gösteren asıl veri az önce söylediğimiz gibi firâset ilmi bölümünün birçok metinde alıntılanmasıdır.²⁰ Nitekim Taşköprüzâde de *Miftâhu's-sa'âde*'de firâset ilmi başlığında literatür verirken *Sırru'l-esrâr*'a bir firâset ilmi metni gözüyle bakar.²¹ Söz konusu ilginin arkasında yatan faktörlerden biri bilhassa Sultan Fatih'in Yunan tarihi, felsefesi ve Aristoteles'i da kapsayan entelektüel ilgisi olmalıdır. Bu açıdan dönemin tarihçisi Kritovulos'un (1410-1470) tanıklığı önemlidir. Ona göre Fatih, Zenon felsefesi ve Aristoteles felsefesine vâkıf olan Georgios Amirutzes (Yorgi Emirogi) adlı bir filozofa ilgi göstermiş, sık sık kendisiyle felsefe sohbetleri yapmıştır. Kritovulos, Fatih'in sorularından hareketle onun antik felsefeye olan vukufiyetine işaret eder,²² Aristoteles felsefesiyle pek ziyade meşgul olduğundan bahseder.²³ Bize göre bu ilginin bir tezahürü olarak takip eden dönemde *Sırru'l-esrâr* revaçta bir metin olmuş ve birçok esere farklı şekillerde de olsa kaynaklık etmiştir.

(iii) 16. yüzyıl ahlâk metinlerinin en belirgin vasfı büyük oranda önceki dönemlerde yazılan metinler ve problemleri esas almış olmalarıdır ki esasen bu durum düşüncenin sürekliliği bakımından oldukça doğaldır. 16. yüzyılda farklı olan, söz konusu metinler ve problemlerin daha değişik tarzlarda ve muhtelif hacimlerde yeniden işlenmesidir. Lakin, bu vakia bizleri Osmanlı ahlâk düşüncesinde kıymeti haiz eserler olmadığı şeklinde bir yargıya götürmemelidir. Meselâ yüzyılın en önemli ve meşhur ahlâk metni olan Kınalızâde'nin (ö. 979/1572) *Ahlâk-ı Alâî*'si muhteva ve problem düzeyinde 13. yüzyılda yazılan Nasîruddin et-Tûsî'nin (ö. 672/1274) *Ahlâk-ı Nâsırî*'sini esas alır. Ancak iki metin mukayese edildiğinde *Ahlâk-ı Alâî*'nin problemleri ele alışındaki derinliğin *Ahlâk-ı Nâsırî*'nin ötesine geçtiğini söyleyebiliriz. Ayrıca çok daha fazla âyet ve hadise yer vermesi bakımından *Ahlâk-ı Alâî* felsefi ahlâk düşüncesini naslarla uyumlu hale getirmiştir. Yine eserdeki Arapça, Farsça ve Türkçe beyitler metni edebiyat açısından da önemli kılmaktadır. Önceki dönemin muhtevasını yansıtan bir diğer önemli ahlâk metni Muhammed Muhyi-i Gülşenî'nin (ö. 1014/1606) 993/1585'te kaleme aldığı tehzib-i ahlâk, tebdîr-i menâzil ve siyâset-i müdün bölümlerinden oluşan *Ahlâk-ı Kirâm*'ıdır.²⁴

Bu tespitimiz esasen Kınalızâde'ye dayanmaktadır. O, Tûsî'yi müstakil bir ilim olarak ahlâkı zuhur ettiren, Devvânî'yi ahlâk ilmini yayan ve Kâşifî'yi ahlâk ilmini edebî olarak güzelleştiren kimse olarak görürken, kendisini ise bir süredir nadas döneminde olan ahlâk ilmini ihya eden kimse olarak kabul etmektedir. Kı-

20 Burada birçok metin arasından iki örnek vermek istiyoruz. Alâî b. Muhibbî eş-Şirâzî, *Netîcetü's-sülûk fi Terceme-i Nasihati'l-mülûk*, Pertevniyal, nr. 1011, vr. 216a; Celalzâde Mustafa, *Mevâhibü'l-Hallâk fi merâtibi'l-ahlâk*, S. K., Hamidiye, nr. 706, vr. 213a.

21 Taşköprüzâde, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhü's-siyâde fi mevzû'âtı'l-ulûm*, I, 333.

22 Kritovulos, *Târih-i Sultân Muhammed Hân-ı Sâni*, s. 156.

23 Kritovulos, *Târih-i Sultân Muhammed Hân-ı Sâni*, s. 182.

24 Muhammed Muhyi-i Gülşenî, *Ahlâk-ı Kirâm*, s. 233-363.

nalızâde'ye göre, Kâşifi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî*'si, Tûsî ve Devvânî'nin mezkûr eserleri gibi felsefî bir tahkik ile ilmi bir tedkikin ürünü olmasa bile, terkibi ve manası açık, okunması da kolaydır. Bundan dolayı, Osmanlı'da, diğer ikisine nispetle daha çok şöhret bulmuştur.²⁵

(iv) Bu yüzyılda Arapça, Farsça ve Türkçe'de yeni eserler yazılmakla beraber önceki dönemlerde yazılan metinlerin şerhleri ve şerhli çevirilerinin daha büyük bir yekün tuttuğunu söylemek mümkündür. Burada bazı çeviri metinlerden örnekler verilecektir, fakat bahsedilen tespit şerh, çeviri ve şerhli çeviri dışında eser yazılmadığı veya yazılanların kayda değer olmadığı şeklinde okunmamalıdır. Bu bağlamda yüzyılın ilginç ahlâk metinlerinden biri Kanûnî Sultan Süleyman döneminin kudretli ve dirayetli devlet ricâlinden olan tarihçi Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin (ö. 975/1567) *Mevâhibü'l-Hallâk fî merâtibi'l-ahlâk*'ıdır. Eser Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* adlı eserinden ilhamla yazmıştır. Hatta *Mevâhibü'l-Hallâk*, *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin büyük bir kısmının serbest bir çevirisidir, fakat *Mevâhibü'l-Hallâk*, *Ahlâk-ı Muhsinî*'deki babları aynı sırayla takip etmez ve ayrıca bu eserin hacmi oranında ilave bölümler içerir. Eser esmâ-i hüsnâyı açıklayan hacimli bir mukaddime ile başlar ve Celâlzâde ardından gelen elli altı babda ahlâk ve siyasete dair kavramlar üzerinde durur. Müellifin ahlâk ve siyasetle ilgili konuları tartıştığı *Mevâhibü'l-Hallâk* adlı bu eseri siyasî nasihatnâme literatürü içerisinde değerlendirilebilir.²⁶ Kâşifi *Ahlâk-ı Muhsinî*'de sultana seslenmekte iken Celâlzâde, *Mevâhibü'l-Hallâk*'ı herhangi bir padişah ya da şehzadeye ithaf etmemiş, daha ziyade edip ve kâtiplerden oluşan bir okuyucu kitlesine yönelmiştir.²⁷ *Ahlâk-ı Muhsinî*'ye duyulan bu ilgi Celâlzâde'den sonra da devam etmiş ve bu yüzyılda metnin Türkçe'ye yeni çevirileri yapılmıştır. Eserin Türkçe'ye ilk tercümesi II. Selim zamanında, 1566'da Azmî mahlasıyla tanınan Pîr Muhammed (ö. 990/1582-83) tarafından *Enîsü'l-ârifîn* adıyla yapılmıştır. Mütercim eser üzerinde tasarrufta bulunarak ilâveler ve çıkarmalar yapmıştır.²⁸ *Ahlâk-ı Muhsinî* bu dönemde İdris-i Bitlisi'nin oğlu Defterdar Ebü'l-Fazl Muhammed b. İdris ed-Defterî (ö. 982/1574) tarafından bir kez daha Türkçe'ye çevrilmiştir.²⁹ *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi Türkçe'ye çeviren diğer isimler şair Abdurrahman Firâkî (ö. 983/1575), Şeyhülislâm Hoca Sâdeddin'in (ö. 1008/1599) oğlu Abdülaziz (ö. 1046-47/1637) ve Osmanzâde Ahmed Tâib'tir (ö. 1136/1724).³⁰ Yüzyılın bu

25 Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 38-39; Değerlendirme için bkz. Kömbe, *Adalet Dairesinin Teşekkülü ve Temel Kavramları*, s. 225.

26 Celâlzâde Mustafa, *Mevâhibü'l-Hallâk fî merâtibi'l-ahlâk*, S. K., Hamidiye, nr. 706.

27 Kaya Şahin, *Kanuni Devrinde İmparatorluk ve İktidar*, s. 157.

28 M. Nazif Şahinoğlu, "Ahlâk-ı Muhsinî", s. 17.

29 Aynî, *Türk Ahlâkçıları*, s. 179-180.

30 Şahinoğlu, "Ahlâk-ı Muhsinî", s. 17.

özellikteki en önemli ahlâk metinlerinden biri de çalışmamızda detaylı olarak analiz edeceğimiz Taşköprüzâde'nin *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*'sidir. Gazzâlî'nin *Nasihatü'l-mülûk*'unun, Hemedânî'nin *Zehiratü'l-mülûk*'unun çevirileri ve *Kâbüsnâme* çevirileri de literatürde hacimli bir yere sahiptir.

(v) Ahlâkın dinî ve tasavvufî bir muhteva ile içiçe geçtiği edebî metinler bu yüzyılın ahlâk literatüründe önemli bir yer tutar. Söz konusu metinlerin büyük bir kısmı manzum halde olup farklı edebî formlarda yazılmıştır. Tabii ki burada bu literatürün tümü zikredilmeyecektir. Evvela Lâmiü Çelebi'nin (ö. 938/1532) tasavvufî ahlâkî menkıbe ve hikâyelerden meydana gelen ve *İbretnümâ* olarak da bilinen eseri *İbretnâme*'sini zikredebiliriz.³¹ Ahlâk muhtevalı şiirleriyle öne çıkan Taşlıcalı Yahyâ (ö. 990/1582) da dönemin önemli bir ismidir. *Şâh u Gedâ*, *Gencine-i Râz*, *Yûsuf u Zelîha*, *Kitâb-ı Usûl* ve *Gülşen-i Envâr*'dan oluşan ve Kanûnî Sultan Süleyman'a sunulan *Hams'e*'nin *Gencine-i Râz*, *Kitâb-ı Usûl* ve *Gülşen-i Envâr* bölümleri birer ahlâk metni hüviyetindedir.³² Edebî formun yaygın olan bir diğer örneği pendnâme ya da nasihatnâmelerdir. Bu yüzyılda fert ve toplumu eğitmek, devlette dirlik ve düzenliği sağlamak amacıyla yazılan nasihatnâmelerde büyük bir artış görülür. Yüzyılın başında adı bilinmeyen bir şairin II. Bayezid ümerâsından Yâkub Bey'e ithaf ettiği *Nasihat-i Günahkâr*'ı, Karamanlı Şeyh Cemâlî'nin mensur *Nesâyihu's-süfiyye fi'l-mevâ'izi'd-diniyye*'si, İbrâhim Gülşenî'nin (ö. 940/1534) mesnevi şeklindeki nasihatnâmesi ve Güvâhî'nin (ö. 933/1526) *Pendnâme*'si bu yüzyıldaki ilk önemli nasihat kitaplarından.³³ Şemseddin Sivâsî'nin (ö. 1006/1597) sembolik mesnevisi *Mir'âtü'l-ahlâk ve mişkâtü'l-eşvâk*'ı ve dinî konularda yazdığı *Nasihatnâme* adlı küçük mesnevisi bunlardandır.³⁴

(vi) Ahlâk ve siyaset ilişkisi önceki yüzyıllarda yazılan metinlerde olduğu gibi Osmanlı ahlâk ve siyaset literatüründe de içiçe geçmiş ve hacimli bir literatür ortaya çıkmıştır. Bu yüzyılda şer'î siyaset (*es-siyâsetü'ş-şer'iyye*),³⁵ hükümdarlık âdâbı ve vezirlik âdâbı başlıklarıyla yazılan çok sayıda eser vardır. Bu yüzyılda yazılan siyasetnâmeler³⁶ ile bunların bir türevi olarak görülebilecek nasihatnâmeler ve ıslahatnâmeler³⁷ siyasetin yanında ahlâkî muhtevaya da sahip metinlerdir. Bu

31 Günay Kut, "Lâmiü Çelebi", s. 97; Günay Kut, "İbretnâme", s. 370-371.

32 Bayram Ali Kaya, "Taşlıcalı Yahyâ", s. 157; İsmail Ünver, "Gencine-i Râz", s. 20; İsmail Ünver, "Gülşen-i Envâr", s. 252-253.

33 İskender Pala, "Nasihatnâme", s. 410.

34 Pala, "Nasihatnâme", s. 410. Türk edebiyatında ahlâkî muhtevalı mesneviler için bkz. Emine Yeniterzi, "Anadolu Türk Edebiyatında Ahlakî Mesneviler", s. 433-468.

35 İbn Teymiyye'nin *es-Siyâsetü'ş-şer'iyye*'sini *Mir'âcu'l-eyâle* ismiyle çeviren Aşık Çelebi bu yüzyılın öne çıkan müelliflerindedir. Dede Cöngi'nin (ö. 975/1567) *es-Siyâsetü'ş-şer'iyye*'si bu yüzyılın en önemli şer'î siyaset metni olduğu gibi Osmanlı'nın son dönemine kadar da etkisini sürdürmüştür.

36 Osmanlı siyasetnâmeleri hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz. Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*.

37 Osmanlı döneminin, daha çok 16. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkan yönetim meselelerinin